

AANSPREEKVORMEN IN HET GRENSGEBIED VAN ZEEUWS-VLAANDEREN: CONVERGENTIE OF DIVERGENTIE?

1. Inleiding

Hoe voltrekt zich het standaardisatieproces in Vlaanderen? Richt men zich op het Standaardnederlands zoals gesproken in Nederland of ontwikkelt er zich een eigen praktijk van taalgebruik? In het eerste geval is er sprake van convergentie, in het tweede geval van divergentie. Empirisch onderzoek laat zien dat niet alle taalkundige niveaus zich op dezelfde manier gedragen. Zo is er op het gebied van de uitspraak van de klinkers /e/ en /o/ en de medeklinkers /v/, /z/ en /ɣ/ sprake van divergentie: Vlaanderen handhaaft de situatie uit de jaren dertig, Nederland ontwikkelt zich verder (Van de Velde 1996). Daarentegen is er op het gebied van de inhoudswoorden sprake van convergentie: Vlaanderen neemt termen over van Nederland en geeft endogene woorden op (zie Geeraerts, Grondelaers & Spielman 1999).

In ons onderzoek hebben we gekeken naar de ontwikkeling in het gebruik van de aanspreekvormen *je/jij*, *u* en *ge/gij* in het grensgebied van Zeeuws-Vlaanderen. De aanspreekvormen bevinden zich linguïstisch gezien op het snijvlak van morfologie, lexicon en pragmatiek. In zowel Nederland als Vlaanderen is er sprake van ontwikkelingen die het gebruik en de vorm van de aanspreekvormen kunnen beïnvloeden. Een eerste factor is het verdwijnen van het lokale dialect en een daarmee samenhangende toenemende invloed van de standaardtaal (zie themanummer 10 van *Taal en Tongval* (1977) dat geheel aan de standaardisering in noord en zuid is gewijd). Een tweede factor wordt gevormd door veranderende maatschappelijke verhoudingen, met name de toenemende informalisering. Deze ontwikkeling hoeft zich niet op dezelfde manier in Nederland en Vlaanderen te doen gelden.

In onze studie hebben we ons specifiek gericht op de wijze van aanspreken van familieleden, zoals vader, moeder, oom en tante. We hebben ons daarbij beperkt tot het gebruik van de nominatiefvorm van de tweede persoon

enkelvoud van het persoonlijk voornaamwoord. De volgende onderzoeksvragen stonden centraal:

1. Welke verschillen zijn er in Nederland en Vlaanderen tussen de aanspreekvormen van de huidige generatie en de vorige generatie?
2. Is er sprake van convergentie of divergentie tussen Nederland en Vlaanderen?
3. Is het ontwikkelingspatroon afhankelijk van de familierelatie?

Teneinde binnen redelijke tijd voldoende gestructureerde data te verkrijgen hebben we in ons onderzoek gekozen voor een vragenlijst. We hebben daarbij gebruik gemaakt van de schijnbare-tijd-methode, dat wil zeggen dat we gegevens hebben verzameld van kinderen en volwassenen op een en hetzelfde tijdstip, namelijk het voorjaar van 2004. We hebben de ontwikkeling in de werkelijke tijd proberen te benaderen door de kinderen te vragen naar hun taalgebruik nu en de ouders naar hun taalgebruik vroeger, toen ze zelf kinderen waren. Het onderzoek is uitgevoerd aan weerszijden van de rijksgrens in Nederlands Zeeuws-Vlaanderen (Hulst) en Belgisch Oost-Vlaanderen (Wetteren).

Voordat we meer gedetailleerd ingaan op de onderzoeksmethode (paragraaf 4) en de resultaten (paragraaf 5), geven we eerst wat achtergrondinformatie over het gebied waar het onderzoek heeft plaatsgevonden (paragraaf 2) en een kort literatuuroverzicht van eerder onderzoek naar aanspreekvormen in Vlaanderen en Nederland (paragraaf 3). We sluiten het stuk af met een conclusie (paragraaf 6).

2. Taalkundige karakterisering van het onderzoeksgebied

Het onderzoek naar het gebruik van aanspreekvormen in Nederland is uitgevoerd in Hulst (27.885 inwoners op 1-1-2005) in de provincie Zeeland (Zeeuws-Vlaanderen), minder dan 5 km ten noorden van de rijksgrens. Het onderzoek naar het gebruik van aanspreekvormen in Vlaanderen is uitgevoerd in Wetteren (22.987 inwoners op 31-12-2004) in de provincie Oost-Vlaanderen, iets meer dan 20 km ten zuiden van de rijksgrens. Volgens Will (2004) kunnen Zeeuws-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en West-Vlaanderen tot in de zestiende eeuw tot het relatief homogene zuidwestelijke dialectgebied worden gerekend. Dan vinden er verschuivingen plaats door verschillende politieke, sociale, economische en culturele factoren. Brabant wordt dominantier, waardoor er een expansie van Brabantismen plaatsvindt. Deze doen zich vooral in oostelijk Oost-Vlaande-

ren gelden en in Zeeuws-Vlaanderen in het Land van Hulst en de centrale en oostelijke grensstreek. Winkler (1874) en Weijnen (1966) rekenen de dialecten van het land van Hulst en de grensstreek tot het Oost-Vlaams. Ook Taeldeman (1979) concludeert op grond van fonologische evidentie dat het Land van Hulst (vrij) sterk verbonden is met de Oost-Vlaamse dialecten. Ook in syntactisch en lexicaal opzicht is er sprake van een dialectcontinuüm, al is de rijksgrens steeds meer een taalgrens aan het worden (Will 2004; De Tier, Raes & Vanden Eynde 1997). De dialectsituatie is relevant voor deze studie, omdat tweederde van de proefpersonen aangeeft althans een deel van de tijd dialect te spreken. Meer nog dan in het dialect leidt de rijksgrens in het betrokken gebied tot verschillen in het gebruik van het algemeen Nederlands. Dit bleek bijvoorbeeld uit een onderzoek van De Roose & Taeldeman (1984) naar de interferentie van Franse elementen bij het vertalen van Franse zinnestelsels. De Oost-Vlamingen gebruikten veel meer Gallicismen dan de Zeeuws-Vlamingen. De laatsten richtten zich geheel op de Noord-Nederlandse norm.

3. Eerder onderzoek naar aansprekformen

Op grond van literatuuronderzoek, een enquête en observaties van taalgedrag in de media komt Vermaas (2002, 2004) tot de volgende beschrijving van de ontwikkeling van de aansprekformen in Nederland en Vlaanderen. Van de Middeleeuwen tot aan het begin van de twintigste eeuw kon *ge/gij* als nominatiefvorm tegenover iedereen in alle situaties worden gebruikt, zowel in Nederland als in Vlaanderen. Daarna gaan Nederland en Vlaanderen ieder hun eigen weg.

In Nederland ontwikkelt zich een systeem dat gebaseerd is op de dimensies beleefdheid (*u*) en vertrouwelijkheid (*je, jij*). Rond 1960 begint ook dit systeem te verzwakken, als gevolg van sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen zoals doorbreking van gezagsverhoudingen, verzwakking van tradities en informalisering. Het gebruik van *u* wordt steeds meer geassocieerd met sociale afstand, waardoor het door velen niet langer geschikt wordt geacht voor gebruik door kinderen tegenover ouders of onderling tussen collega's. Er ontwikkelt zich een nieuw systeem, dat gebaseerd is op de dimensies status (in samenhang met functie en leeftijd), solidariteit en formaliteit. Naarmate een spreker de aangesprokene meer status toekent, zich minder solidair met de aangesprokene voelt en de situatie als formeler ervaart, zal hij meer geneigd zijn te kiezen voor de *u*-vorm en minder voor de *je/jij*-vorm. In de huidige Neder-

landse samenleving worden de twee systemen naast elkaar toegepast, het oude vooral door personen van de oudere en middengeneratie, het nieuwe vooral door de jongere generatie.

In Vlaanderen blijft het oorspronkelijke *ge/gij*-systeem zonder onderscheid tussen beleefdheids- en vertrouwelijkheidspronomina nog lang van kracht, volgens Deprez & Geerts (1980) zeker tot 1920/1930. *U* komt het eerst, *je/jij* doet ongeveer 20 jaar later zijn intrede. Op dit moment bevindt Vlaanderen zich in een overgangssituatie naar een *je/jij/u*-systeem. De overgang verloopt volgens velen (o.a. Geerts 1975, Deprez & Geerts 1980, Geeraerts, Grondelaeers & Speelman 1999) niet zonder problemen. Er wordt zelfs gesproken van 'een voornaamwoordelijke chaos' (De Vries, Willemyns & Burger 1994: 192). De problemen zijn niet zozeer van linguïstische als wel van sociolinguïstische en pragmatische aard. Er moeten voortdurend keuzes worden gemaakt: welke vorm moet tot welke persoon in welke situatie worden gebruikt? Volgens Geerts (1975: 124) is het 'niet een kwestie van (...) taalvormen *kennen* maar van taalvormen *kiezen*'. De keuzes zijn zo moeilijk omdat het keuzesysteem nog in ontwikkeling is en de gebruiksregels nog niet zijn uitgekristalliseerd.

Vooraf in de literatuur met betrekking tot taalgebruik in Nederland wordt gewezen op het toenemend tutoyeren van ouders door hun kinderen. Een enquête van Van den Toorn (1980) in de periode 1973-1976 onder ruim 500 Nederlanders liet zien dat van de oudere generatie, geboren vóór 1940, 17% de *je/jij*-vorm gebruikte tegenover 35% van jongere generatie, geboren in de periode 1940 tot 1955. Ook Vermaas (2002) vroeg in haar enquête van 1992/1993 onder ruim 1400 Nederlanders welke aanspreekvorm zij gebruikten tegenover hun ouders. Zij onderscheidde drie generaties: oud (geboren rond 1915), midden (geboren rond 1945) en jong (geboren rond 1975). De percentages *je/jij*-gebruik bedroegen respectievelijk 27, 36 en 82. Het toenemend gebruik van *je/jij* lijkt dus inderdaad rond 1960 in een stroomversnelling te zijn geraakt. Als de lijn wordt doorgetrokken, moet worden aangenomen dat er heden ten dage bijna geen kinderen meer zijn die hun ouders nog met *u* aanspreken. Vermaas verklaart de toename van de *je/jij*-vorm als volgt:

Een algemene verklaring voor de grote toename van het *jij/je*-gebruik is, dat het ouderlijk gezag heeft plaatsgemaakt voor inspraak van de kinderen, waardoor kinderen zich een volwaardige gesprekspartner van hun ouders voelen. (...) Ik denk dat we (...) kunnen stellen dat in gezinnen de solidariteitsdimensie belangrijker is geworden dan de statusdimensie.

(...) Het initiatief om geen *u* tegen ouders te zeggen komt (...) ook van de ouders zelf. Zo laten sommige ouders weten dat zij door hun kinderen niet met *u* aangesproken willen worden, omdat ze dat afstandelijk vinden. (Vermaas 2002: 108)

Volgens Deprez & Geerts (1980: 372) wordt in Vlaanderen met ouders nog meestal dialect gesproken, wat het gebruik van *ge/gij* impliceert of specifieke lokale pronominale termen. Een empirisch onderzoek van Baetens Beardsmore & Van de Craen (1979) onder studenten (vooral uit de provincies Brabant en Antwerpen) bevestigt deze aanname. Zij vonden met betrekking tot de ouders de volgende percentages: *je/jij* 12.7%, *ge/gij* 47.0%, specifieke dialectvorm 36.5%, *u* 2.3%. Het gaat hier wel om een situatie van meer dan 25 jaar geleden.

Het onderzoek naar het gebruik van aanspreekvormen heeft zich tot nu toe ofwel op Nederland ofwel op Vlaanderen gericht. Het doel van het huidige onderzoek is een directe vergelijking te maken tussen de ontwikkelingen in de twee taalgemeenschappen, met dezelfde methodologie en op hetzelfde tijdstip. Het leek ons daarbij interessant ons niet te beperken tot de aanspreekvormen voor de ouders, zoals bijvoorbeeld in het onderzoek van Van den Toorn en Vermaas het geval was, maar ook andere familieleden in het onderzoek te betrekken. Op deze manier kan een vollediger beeld worden verkregen van de factoren die bij veranderingen in het gebruik van de aanspreekvormen een rol spelen.

4. Methode van onderzoek

4.1 Proefpersonen

Aan ons onderzoek hebben in totaal 243 personen deelgenomen, 139 uit Nederland en 104 uit België. Binnen elk land werden kinderen (meisjes en jongens) en hun ouders (mannen en vrouwen) geënquêteerd. De verdeling van de proefpersonen over de vier combinaties van leeftijd en geslacht is opgenomen in Tabel 1. Het is te zien dat er een redelijk evenwicht is tussen de twee geslachten en dat er een goede overeenkomst is tussen Nederland en Vlaanderen wat betreft leeftijd. De kinderen zaten in de eerste klas van het voorgezet onderwijs, op een vergelijkbaar niveau. De Nederlandse kinderen zaten in de havo-vwo-brugklas en functioneerden grotendeels op havo-niveau. De Vlaamse kinderen kregen les op aso-niveau. Vrijwel alle kinderen zijn geboren en opgegroeid in, of in de

omgeving van, respectievelijk Hulst en Wetteren. Dit geldt ook voor de ouders. De beroepen van de ouders liepen uiteen van heftruckchauffeur, landbouwer en manager tot psychotherapeut bij de mannen en van winkelbediende, verpleegkundige en kapster tot secretaresse bij de vrouwen. De Nederlandse en Vlaamse ouders lijken in dit opzicht niet van elkaar af te wijken. De proefpersonen is gevraagd of ze vooral ABN, vooral dialect of beide evenveel spraken. De drie mogelijkheden zijn ongeveer even vaak aangekruist, zowel in Nederland als in Vlaanderen.

Tabel 1. Verdeling van de proefpersonen over de twee taalgemeenschappen, de twee leeftijdsgroepen en de twee geslachten. Tussen haakjes de gemiddelde leeftijd.

	Nederland			Vlaanderen		
	Man	Vrouw	Totaal	Man	Vrouw	Totaal
Jong	25 (12.7 j)	33 (12.8 j)	58 (12.8 j)	20 (12.9 j)	27 (12.8 j)	47 (12.8 j)
Oud	34 (44.4 j)	47 (42.3 j)	81 (43.2 j)	26 (43.4 j)	31 (40.2 j)	57 (41.6 j)

4.2 Taak

Alle proefpersonen hebben schriftelijk een vragenformulier ingevuld. Eerst werden algemene vragen gesteld. Deze hadden betrekking op: geboortejaar, geboorteplaats, (achtereenvolgende) woonplaats(en), geslacht, taalgebruik (vooral ABN, vooral dialect of beide evenveel) en beroep. Bij de kinderen werd naar het beroep van hun vader en moeder gevraagd. Bij de volwassenen was er ook een vraag naar hun eigen beroep. De antwoorden op deze vragen zijn in paragraaf 4.1 kort samengevat.

Vervolgens dienden de proefpersonen aan te geven op welke wijze ze verschillende familieleden aanspraken. Er werden zeven familierelaties onderscheiden, namelijk (1) vader en (2) moeder, (3) broer/zus, (4) oom (nonkel) en (5) tante, (6) grootvader (opa) en (7) grootmoeder (oma). Bij de kinderen werd de formulering ‘Wat zeg je thuis tegen ...?’ gebruikt. Bij hen is dus het huidige taalgebruik bevraagd. In het formulier voor de volwassenen daarentegen werd expliciet aangegeven dat het ging om het gebruik van de aanspreekvormen in hun jeugd. Bij hen luidde de vraag: ‘Wat zei u vroeger thuis tegen ...?’. Het was nodig dit te benadrukken omdat mensen het pronomingebruik tegenover hun ouders nogal eens blijken te wijzigen (Van den Toorn 1980: 221). De proefper-

sonen konden kiezen tussen vijf aanspreekvormen, namelijk ‘jij’, ‘je’, ‘u’, ‘gij’ en ‘ge’. Ook kon ‘niet van toepassing’ worden aangekruist, als een bepaalde vraag onbeantwoordbaar was omdat iemand bijvoorbeeld geen broer of zus had. Er mochten meerdere vormen tegelijk worden aangekruist.

5. Resultaten

Het doel van dit onderzoek was veranderingen in de aanspreekvormen in Nederland en Vlaanderen, meer specifiek aan weerszijden van de Nederlands-Belgische rijksgrens in Zeeuws- en Oost-Vlaanderen, in kaart te brengen. In de presentatie van de resultaten zullen we ons dan ook concentreren op een vergelijking van de twee generaties in de twee taalgemeenschappen. Door de verschillen tussen Nederland en Vlaanderen bij de oudere generatie te vergelijken met die bij de jongere generatie kan worden vastgesteld of er sprake is van convergentie of divergentie. Bij de dataverwerking is de volgende procedure toegepast. Als een enkele aanspreekvorm was aangekruist, kreeg deze één punt; waren er twee aangekruist, dan kreeg elk 0.5 punt, en zo verder. In dit artikel hebben we voor de overzichtelijkheid de antwoorden van de mannen en vrouwen alsmede die van de jongens en meisjes samengevoegd. Dit geldt ook voor de volle en gereduceerde aanspreekvormen, dat wil zeggen dat *jij* is samengenomen met *je* en *gij* met *ge*. We zullen de uitkomsten van het onderzoek eerst globaal bespreken aan de hand van de afbeeldingen in Figuur 1. Daarna volgt er een meer cijfermatige analyse, gebaseerd op de gegevens in Tabel 2. Voor het leesgemak worden de *je/jij*-vormen ook wel als ‘J’ of ‘J-vormen’ aangeduid en de *ge/gij*-vormen als ‘G’ of ‘G-vormen’. In aansluiting hierop wordt ook *u* als ‘U’ geschreven.

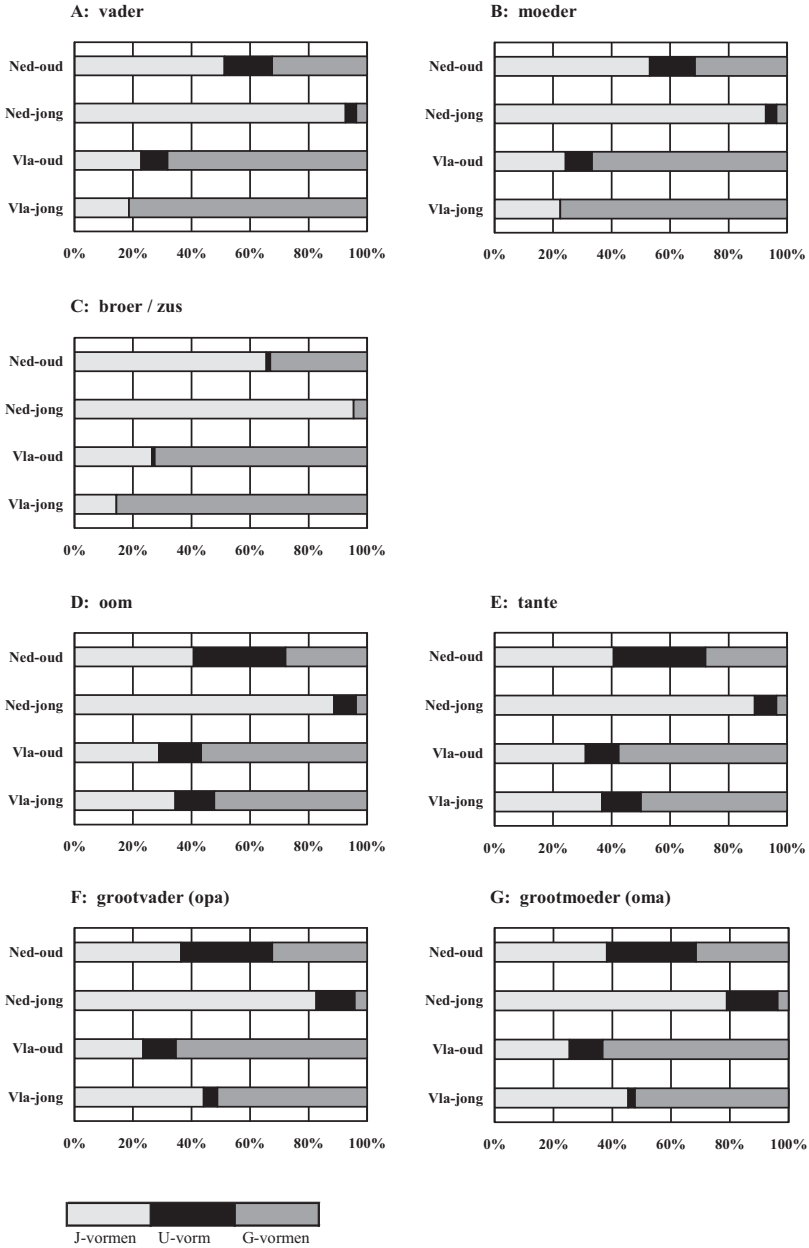
5.1 Resultaten per familielid

Uit Figuur 1A en 1B kan worden afgeleid hoe de proefpersonen hun vader en moeder aanspreken c.q. aanspraken. Het is te zien dat de aanspreekvormen voor de twee ouders nauwelijks verschillen; dit is eerder ook al door Vermaas (2002: 107) geconstateerd. Een vergelijking tussen Nederland en Vlaanderen maakt duidelijk dat er sprake is van divergentie. Terwijl de beide oudere generaties bij het aanspreken van hun ouders gebruik maken van alledrie de vormen J, U en G, gebruiken de Nederlandse jongeren nog vrijwel uitsluitend J en de Vlaamse jongeren voornamelijk G.

Bij de aanspreekvormen voor broer/zus (Figuur 1C) is U zowel in Nederland als Vlaanderen (vrijwel) geheel afwezig. Het gebruik van J en G vertoont dezelfde ontwikkeling als voor het aanspreken van de ouders in Figuur 1A en 1B. De voorkeur van de oudere generatie voor een van beide vormen, J in Nederland en G in Vlaanderen, is aangescherpt bij de jongere generatie.

In Figuur 1D en 1E zijn de aanspreekvormen voor oom en tante weer gegeven. Net zoals bij vader en moeder, zien we weinig verschillen tussen de twee. Ook hier is sprake van divergentie. Deze wordt vrijwel geheel veroorzaakt door veranderingen in het gedrag aan Nederlandse zijde. Vergeleken met de oudere generatie gebruiken de Nederlandse jongeren beduidend minder vaak U en G tegen hun oom en tante en veel vaker J. Aan Vlaamse zijde is de situatie nauwelijks veranderd: de jonge Vlamingen spreken hun oom en tante vrijwel op dezelfde manier aan als hun ouders vóór hen. Alle drie de aanspreekvormen werden en worden gebruikt.

De aanspreekvormen voor de grootouders zijn te vinden in Figuur 1F en 1G. Ook hier zijn er vrijwel geen verschillen als functie van sekse en ook hier zijn de verschillen in het gebruik van J en G groter bij de jongere dan bij de oudere generatie. Dit betekent dat er ook hier sprake is van divergentie tussen de twee taalgemeenschappen.

Figuur 1A – 1G. Percentages gebruik van de drie aanspreekvormen per familielid

5.2 Resultaten per aanspreekvorm

In de vorige paragraaf hebben we de resultaten per familielid besproken om vast te stellen of er globaal sprake is van convergerende of divergerende tendensen. Nu zullen we de gegevens cijfermatig analyseren vanuit het perspectief van de aanspreekvorm. De bijbehorende gegevens zijn te vinden in Tabel 2. Gezien de kleine verschillen, zijn de waarden gemiddeld over de mannelijke en vrouwelijke familieleden (vader en moeder, oom en tante, grootvader en grootmoeder), zodat we nog maar vier categorieën over hebben (broer en zus waren al samengevoegd gepresenteerd in de enquête). We zullen het systeem van aanspreekvormen per land en daarbinnen per generatie bespreken.

Tabel 2. Percentages gebruik van de drie aanspreekvormen door jong en oud voor vier typen familieleden. De mannelijke en vrouwelijke leden van de verschillende paren (vader en moeder, enzovoort) zijn samengevoegd.

	Nederland						Vlaanderen					
	Oud			Jong			Oud			Jong		
	J	U	G	J	U	G	J	U	G	J	U	G
Vader/moeder	52	16	32	93	4	4	23	9	67	21	0	79
Broer/zus	66	1	33	95	0	5	26	1	73	14	0	86
Oom/tante	41	31	28	89	7	4	30	13	57	36	13	51
Grootvader/ grootmoeder	37	31	32	81	15	4	24	11	64	45	3	52
Gemiddeld	49	20	31	89	7	4	26	8	65	29	4	67

Als we ons eerst op de oudere generatie aan de Nederlandse kant van de grens richten, zien we dat alle drie vormen redelijk vaak voorkomen. De U-vorm wordt het vaakst gebruikt tegenover grootouders en ooms en tantes, gevolgd door ouders en ten slotte broers en zussen. Deze volgorde suggereert dat U vaker wordt gebruikt naarmate de aangesprokene meer status heeft als gevolg van een hogere leeftijd en de sociale afstand tot de aangesprokene groter door minder contact. De volgorde voor de J-vorm is tegengesteld: het vaakst tegenover broers en zussen, gevolgd door de ouders en ten slotte ooms en tantes en de grootouders. Deze volgorde suggereert solidariteit en vertrouwelijkheid. Het gebruik van de

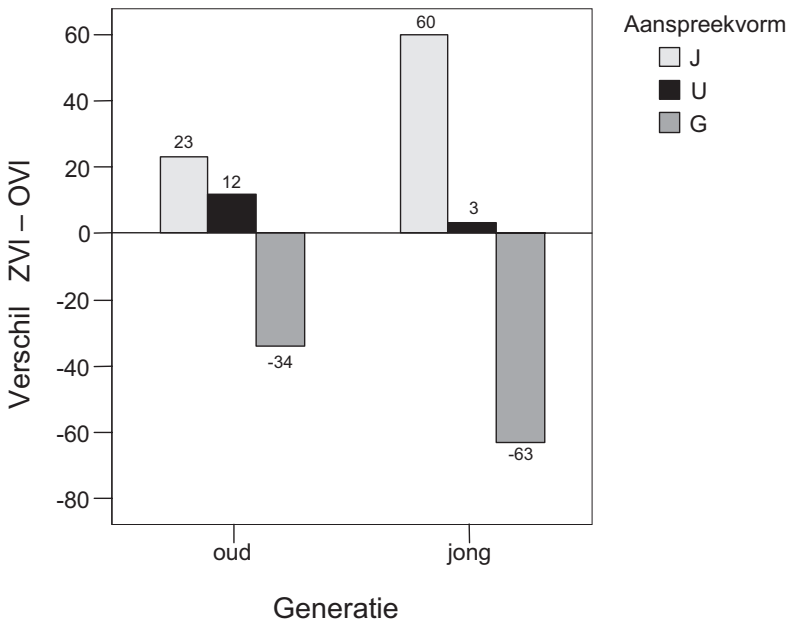
G-vorm vertoont weinig samenhang met de verschillende typen familieleden. Dit ongedifferentieerde gebruik is kenmerkend voor het Zeeuws-Vlaamse dialect en meer algemeen, voor het systeem dat tot voor kort in heel Belgisch Vlaanderen werd gehanteerd (zie paragraaf 3).

Bij de jongere generatie in Nederland is de G-vorm, en daarmee het gebruik van de dialectale terminologie, zo goed als verdwenen. Jonge Zeeuws-Vlamingen gebruiken vrijwel uitsluitend de twee vormen uit de Nederlandse standaardtaal. J is veruit het populairst en heeft een zeer brede toepassing. U wordt alleen nog af en toe gebruikt tegen de grootouders of tegen ooms en tantes. Blijkbaar voelen jongeren weinig behoefte om binnen de familie een onderscheid te maken op basis van status, afstand, solidariteit of vertrouwelijkheid. Binnen twee generaties zijn zo drie systemen van aanspreekvormen voor familieleden in werking te zien: het restant van een ongedifferentieerd G-systeem, het begin van een al weer snel afbrokkelend gedifferentieerd J/U-systeem en het begin van een nieuw ongedifferentieerd J-systeem.

De oudere generatie aan de Belgische kant van de grens gebruikt in de meerderheid van de gevallen de G-vorm. Er is weinig variatie tussen de gebruiksfrequenties voor de verschillende typen familieleden, wat wijst op een (grotendeels) ongedifferentieerd systeem. Zoals gezegd is dit systeem eeuwenlang in een groot deel van Vlaanderen in gebruik geweest en is het ook nog bij een (veel kleiner) deel van de oudere generatie in Zeeuws-Vlaanderen te zien. De U-vorm komt niet vaak voor en de systematiek van het gebruik is onduidelijk, de frequenties zijn ongeveer even hoog voor ouders, ooms en tantes en grootouders. Alleen voor broer en zus wordt U blijkbaar volkomen ongeschikt geacht. De J-vorm wordt wat vaker gebruikt, maar de verschillen tussen de familieleden zijn ook hier te klein om een beeld te geven van een eventuele onderliggende betekenissystematiek. Het lijkt erop dat een deel van de oudere Vlamingen is overgegaan op de J-vorm, eventueel gecombineerd met af en toe een U-vorm, zonder dat daarmee een systematische differentiatie naar betekenis gepaard gaat. In feite wordt daarmee het oude ongedifferentieerde systeem gecontinueerd.

Bij de jongere generatie in Vlaanderen is het toch al geringe U-gebruik nog verder teruggelopen. Net zoals dat voor de jonge Nederlanders geldt, maakt U eigenlijk geen onderdeel uit van het systeem van aanspreekvormen binnen de familie. Alleen tegen ooms en tantes wordt een enkele keer nog wel eens U gebruikt, wat op een onderliggende dimensie van afstand wijst. Gemiddeld ge-

nomen is het J-gebruik vergeleken met de oudere generatie constant gebleven. Er is nu echter wel een sterke differentiatie in gebruik te zien. De volgorde van hoge frequentie naar lage frequentie is: grootouders, oom/tante, vader/moeder, broer/zus. Verrassend genoeg is dit (vrijwel) dezelfde volgorde die bij de oude en jonge Nederlanders bij U werd aangetroffen. Het zou dus kunnen zijn dat er zich in Vlaanderen, in ieder geval binnen de familie, een gedifferentieerd systeem aan het ontwikkelen is waarin de Vlaamse J-vorm dezelfde betekenis heeft als de U-vorm in het Nederlandse systeem. De betekenis die de jonge Vlamingen aan J toekennen lijkt status, in samenhang met leeftijd, en afstand, in samenhang met contact, te zijn. De meerderheid van de jonge Vlamingen gebruikt echter nog steeds G. Ook hier is een sterkere differentiatie te zien dan bij de oudere generatie. De G-vorm wordt bij uitstek geschikt geacht voor het aanspreken van broer/zus en de ouders, dus binnen het intieme domein van het gezin. Buiten het gezin, in een wijder familieverband, is er zware concurrentie van J.

Figuur 2. Verschilpercentages tussen (gerapporteerd) gebruik van J, U en G in Zeuws-Vlaanderen en Oost-Vlaanderen.

De sterke mate van divergentie tussen het gebruik van de aanspreekvormen aan de Nederlandse en Belgische kant van de grens kan nog eens worden geïllustreerd aan de hand van Figuur 2, waarin de gemiddelde percentages in Tabel 2 van elkaar af zijn getrokken. In Nederland vindt men bij de oudere generatie gemiddeld 23% meer J, 12% meer U en 34% minder G dan in Vlaanderen en bij de jongere generatie 60% meer J, 3% meer U en 63% minder G.

6. Conclusie

Onze enquête naar de aanspreekvormen die in Nederland en Vlaanderen worden gebruikt in gesprekken met familieleden heeft duidelijke en opzienbarende resultaten opgeleverd. Ten eerste laat de vergelijking van het gedrag van kinderen en hun ouders zien dat de verschillen tussen Nederland en Vlaanderen binnen één generatie aanzienlijk zijn toegenomen. In het U-gebruik is er weinig veranderd. Het is in beide taalgemeenschappen verder teruggelopen. Binnen de familie wordt de U-vorm in beide taalgemeenschappen nu nauwelijks meer gebruikt. Men zou hier kunnen spreken van een zwakke vorm van convergentie. Bij J en G is er echter sprake van extreme divergentie: de jonge generatie in Zeeuws-Vlaanderen gebruikt vrijwel uitsluitend J en de jonge generatie in Oost-Vlaanderen overwegend G, in ieder geval als meest vertrouwde vorm. Het is opmerkelijk dat er op grond van de gemiddelden vrijwel geen verschil is tussen de oudere en jongere generatie in Vlaanderen. Op dit algemene niveau is de divergentie dus met name te wijten aan de ontwikkelingen binnen Nederland. Er is hier sprake van eenzijdige divergentie van de jonge generatie in Nederland.

De divergentie is niet alleen kwantitatief, maar ook kwalitatief van aard. Dit manifesteert zich het duidelijkst in het gebruik van J bij de jonge generatie in Vlaanderen. Er tekent zich hier een semantisch patroon af dat tegengesteld is aan dat in Nederland. Terwijl in Nederland de J-vorm vertrouwdeheid en solidariteit uitdrukt, wijst het gebruikspatroon in Vlaanderen op een zekere mate van status en afstand. Dat wil zeggen dat de jonge Vlamingen J gebruiken zoals de Nederlanders U. Tegelijkertijd, en complementair hieraan, lijkt bij de jonge Vlamingen een differentiatie op te treden in het gebruik van G. De G-vormen lijken steeds meer gebruikt te worden om solidariteit en vertrouwdeheid uit te drukken.

De divergentie tussen Nederland en Vlaanderen in het betrokken gebied kan ook nog op een derde niveau worden beschreven. Terwijl het gedrag

van de Zeeuws-Vlaamse proefpersonen binnen de familie een ontwikkeling te zien geeft van een ongedifferentieerd G-systeem via een gedifferentieerd J/U-systeem naar een ongedifferentieerd J-systeem, wijst het gedrag van de Oost-Vlaamse proefpersonen op een ontwikkeling van een ongedifferentieerd G-systeem naar een ongedifferentieerd J/U-systeem naar een gedifferentieerd J/G-systeem. In beide taalgemeenschappen wordt het startpunt gevormd door het G-systeem zoals dat vanouds in het zuidwestelijk deel van het Nederlandse taalgebied in gebruik was. Vlaanderen sluit zich in het standaardiseringproces bij Nederland aan in die zin dat het de Nederlandse J- en U-vormen overneemt. Er lijkt even wat onduidelijkheid te heersen over de manier waarop deze nieuwe termen zullen worden ingezet. U wordt net zoals in Nederland uit de familiesfeer verbannen. De twee overgebleven termen krijgen een complementaire distributie, met J als uitdrukking van (relatieve) status en afstand en G als uitdrukking van solidariteit en vertrouwelijkheid.

Hoe representatief zijn de uitkomsten van dit onderzoek voor de verhouding tussen de Nederlandse en Belgische situatie in het algemeen? Ons onderzoek is uitgevoerd in Hulst in Nederlands Zeeuws-Vlaanderen en in Wetteren in Belgisch Oost-Vlaanderen. De twee plaatsen behoren van oudsher tot hetzelfde dialectcontinuüm, dat nu al bijna twee eeuwen lang wordt doorsneden door de rijksgrens. Hulst ligt een paar kilometer ten noorden van deze grens en zoekt nadrukkelijk aansluiting bij de inwoners van België. Dit kan bijvoorbeeld worden opgemaakt uit citaten op de gemeentelijke website: *Hulst, de meest Vlaamse gemeente van Nederland, zet de vier stadspoorten wijd open voor Vlamingen. Werken in België en wonen in Hulst heeft vele voordelen. Hulst, grenzeloos aangenaam!* Hulst (evenals bijvoorbeeld Sluis) is ook al lang in trek bij Vlamingen als plaats om te gaan winkelen, ondermeer omdat de winkels er op zondag open zijn. Er is hier dus zeker meer contact tussen Belgen en Nederlanders dan in andere Nederlandse plaatsen. Wat dit betreft is Hulst niet representatief voor Nederland. Ook wordt er in Hulst meer dialect gesproken dat in minder perifeer gelegen gebieden in Nederland. De dialectale kleuring van het taalgebruik is vooral te zien in het nog redelijk frequente gebruik van *ge/gij* door de oudere generatie. Daarentegen lijkt het taalgedrag van de jongere generatie in Hulst, in ieder geval op het punt van de aanspreekvormen, vrijwel volledig gestandaardiseerd.

Wetteren ligt wat verder van de rijksgrens dan Hulst en het is onder Nederlanders niet een speciaal geliefd oord om te wonen, werken of winkelen. In

die zin zou het Wetteerse deel van het onderzoek wellicht een redelijke afspiegeling kunnen vormen voor de ontwikkelingen in Oost-Vlaanderen of misschien wel geheel Vlaanderen (met uitzondering van de voor ‘fiscale vluchtelingen’ aantrekkelijke grensstreken). Er zijn aanwijzingen dat de recent ontwikkelde Wetteerse semantiek van *J* een meer algemeen verschijnsel is. Zo wordt in Vermaas (2004: 79) de Vlaamse minister van Onderwijs aangehaald in een interview van 15 januari 2004 op Radio 1. Zij stelt dat het moderne *je/jij* net zoals het ouderwetse *u* beleefdheid kan uitdrukken en daarom zeker zo geschikt is om te worden gebruikt tegenover leraren.

Het is duidelijk dat het hier uitgevoerde onderzoek in andere plaatsen moet worden gerepliceerd om te kijken of de opmerkelijke resultaten een algemene tendens reflecteren of dat er sprake is van een lokale of regionale tendens. Tegelijkertijd zou het onderzoek moeten worden uitgebreid om ook zicht te krijgen op het gebruik van de aanspreekvormen buiten de familie. In ons onderzoek vonden we weinig voorkomens van *u*, zeker bij de jongere generaties. Het staat echter vast, in ieder geval met betrekking tot Nederland, dat *u* in andere relaties nog veel wordt gebruikt. Zo vond Vermaas (2002) dat 82% van de jongste generatie de leraren in het middelbaar onderwijs aansprak met *u*. De meest intrigerende vraag is voor ons de complexiteit van het gebruik. Lange tijd was één ongedifferentieerde nominatiefvorm genoeg. Daarna ontwikkelde zich, in Nederland eerder dan in Vlaanderen, een systeem met twee nominatiefvormen met een gedifferentieerde betekenis. Wat zal de toekomst ons brengen? In Nederland lijkt zich nu bij de jongste generatie binnen de familie weer een ongedifferentieerd systeem te ontwikkelen. Zal deze tendens zich uitbreiden naar de communicatie buiten de familie? Dit is de voorspelling die door Daan al in 1978 werd gedaan: ‘Alles wijst erop dat het gebruik van aanspreekpronomina in het Nederlands zich ontwikkelt in de richting van een enkel *je*.’ (p. 70). De ontwikkeling in Vlaanderen roept nog meer vragen op. Ontwikkelt er zich een *ge/gij-je/jij-u*-systeem, een *ge/gij-u*-systeem, een *ge/gij-je/jij*-systeem of misschien zelfs weer een systeem met een enkele vorm? De opmerking van Geerts stemt in dit verband tot nadenken:

Men kan zich erover verbazen dat een taalgemeenschap zich al die moeite op de hals wil halen. Waarom het niet bij één pronomen houden, zoals de Engelsen gedaan hebben? En als je daar, met het *gij*-systeem bijv. zo dicht bij zit, waarom probeer je het dan niet in die richting te laten gaan i.p.v. in

de richting van het *jij-U*-systeem met al z'n komplikaties?
(Geerts 1975: 125)

Dankbetuiging

Wij danken hierbij het Reynaertcollege in Hulst en Mariagaard in Wetteren, alsmede alle leerlingen en ouders, voor hun medewerking bij het uitvoeren van dit onderzoek

Bibliografie

- BAETENS BEARDSMORE, H. & VAN DE CRAEN, P.
1979, The development of triglossia in Flemish Belgium. In: M. Van de Velde & W. Vandeweghe (reds.) *Sprachstruktur, Individuum und Gesellschaft. Akten des 13. Linguistischen Kolloquiums*, Gent 1978, Band 1. Tübingen: Max Niemeyer, 191-200.
- DAAN, J.
1978, U en JE. *Taal en Tongval* 30, 50-75.
- DEPREZ, K. & GEERTS, G.
1980, Pronominale problemen: GE, U en JE in Duffel-Lier. *Leuvense Bijdragen* 69, 257-381.
- DE ROOSE, J. & TAELEMAN, J.
1984, Franse interferentie in het cultuurtaalgebruik aan weerszijden van de Belgisch-Nederlandse rijksgrens. Een empirisch onderzoek. *Driemaandelijks Bladen* 36, 116-133.
- DE TIER, V., RAES, N. & C. VANDEN EYNDE
1997, Tussen Hulst en Sint-Niklaas: de rijksgrens als taalgrens? *Taal en Tongval* themanummer 10, 63-80.
- DE VRIES, J.W., WILLEMYNS, R. & BURGER, P.
1994, *Het verhaal van een Taal. Negen eeuwen Nederlands*. Amsterdam: Prometheus.
- GEERAERTS D., GRONDELAERS S. & SPEELMAN, D.
1999, *Convergentie in divergentie in de Nederlandse woordenschat*. Amsterdam: Publikaties van het Meertens Instituut.

GEERTS, G.

1975, Van gij naar jij en u. In: G. Kazemier en P.P.J. van Caspel (reds.) *Taal- en Letterkundig Gastenboek voor Prof. dr. G.A. Van Es*. Groningen: Archief voor de Nederlandse Syntaxis, p.47-54.

TAELEDAMAN, J.

1979, Op fonologische verkenning in Zeeuws-Vlaanderen. *Taal en Tongval* 31, 143-193.

TOORN, M.C. VAN DEN

1980, De problematiek van de Nederlandse aanspreekvormen. In: G. Geerts en A. Hagen (reds.) *Sociolinguïstische Studies I*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 210-230.

VAN DE VELDE, H.

1996, *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands (1935-1993)* Dissertatie Katholieke Universiteit Nijmegen.

VERMAAS, J.A.M.

2002, *Veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen van de dertiende t/m de twintigste eeuw*. LOT-dissertation series nr. 60, Netherlands Graduate School of Linguistics, Utrecht.

VERMAAS, H.

2004, *Mag ik u tutoyeren? Aanspreekvormen in Nederland*. Amsterdam / Antwerpen: L.J. Veen.

WEIJNEN, A.

1966, *Nederlandse Dialectkunde*. Assen: Van Gorcum.

WILL, G.

2004, *Zeeuws of Vlaams? (Morfo-)syntactische verschijnselen in de dialecten van Zeeuws-Vlaanderen*. Proefschrift Universiteit Gent.

WINKLER, J.

1874, *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon II*. 's-Gravenhage: Nijhoff.